

Kerk

M A G A Z I N E

Onafhankelijk facilitair vakblad voor kerken

Zuiderkerk Enkhuizen Kerk van nu in kerk van toen

Lei dekken en koper slaan op de Bovenkerkse Urbanus • Digitale ledenadministratie • Centrumkerk Winsum: energieneutraal • Museum Catharijneconvent en uw kostbare kelk • Bouwen met licht in de Haarlemse Ontmoetingskerk • De deur van de Remonstrantse Kerk in Bussum • St. Augustinuskerk wordt Memorarium • Nieuwbouw en restauratie van Beegden tot Zuidlaren.

De kerk van nu in de kerk van toen

Op 1 februari 2014 werd de getransformeerde Zuiderkerk of Sint Pancratius in Enkhuizen heropend. De historische kerk, beroemd vanwege haar plafondschilderingen, is klaar voor de toekomst.

Kees Posthumus

Foto's: Frank Hanswijk

De zuidbeuk van de Zuiderkerk werd gewijd aan de liturgie. De noordbeuk werd een ruimte voor ontmoeting, met een wandelgebied en een stiltecentrum. In de Heilige Kruiskapel, van later datum, kwam een nieuw bouwvolume met een foyer en twee verdiepingen met zalen.

De kerk van nu is ingepast in een kerk van toen.

Kerksluiting

De Protestantse Gemeente van Enkhuizen stond voor een ingrijpend besluit. Er moest een kerk worden gesloten. De keuze viel zwaar. Moest het de Gereformeerde Ontmoetingskerk worden, die met zijn toepasselijke naam en handige ruimtes zo geschikt was voor het gemeentelven? Of de historische Zuiderkerk? De kerk is prachtig, maar veel minder geschikt voor het gemeentelven anno 2014.

De gemeenteavond over deze kwestie verliep zoals gebruikelijk met veel emoties. De Ontmoetingskerk zou verkocht worden aan de gereformeerde gemeente. Sommige kerkleden verlieten huilend de vergadering. De stemming daalde, de pijn van de gemaakte keuze was tastbaar. Na de pauze kwam de omslag.

De commissie die met de keuze was belast, had via een prijsvraag architecten uitgenodigd om een plan te maken voor de Zuiderkerk. Stel dat de Gereformeerde Kerk zou sluiten, wat waren dan de mogelijkheden om de Zuiderkerk geschikt te maken voor hernieuwd gebruik door de Protestantse Gemeente?

Therapie

Van Hoogevest Architecten won deze prijsvraag, met een aansprekend ontwerp van architect Ron Verduijn.

Het nieuwbouwwolume in de Kruiskapel

“Ons plan werkte therapeutisch. De sfeer veranderde op slag doordat er een nieuw perspectief kwam. Wij lieten zien hoe je de kerk zo kon aanpassen, dat hij geschikt zou worden voor gebruik door een hedendaagse gemeente. Zonder het historisch karakter ervan aan te tasten.

Wij realiseren ons dat je met het werken in een kerk in een traditie staat. Kerken zijn de meest opnieuw bestemde gebouwen in Nederland. Het gevaar bestaat dat je de kerk, als monument, onaantastbaar verklaart, waardoor hernieuwd gebruik onmogelijk wordt. Daarmee gaat de kerk uiteindelijk verloren. De uitdaging is om de kerk in elk tijdvak weer actueel te maken. Om de kerk van nu in te passen in de kerk van toen. Ik bedacht daarvoor een nieuwe term: voortbestemming. Voortbestemmen laat zien dat de functie van de kerk

verandert en daarmee ook het gebouw. Het is voortgaan in de traditie, met het oog op de toekomst. De kerk van Christus is bedoeld om mensen te behouden, niet om gebouwen en tradities in stand te houden. ”

Pakhuis

Het proces begon met een analyse van de kerkruimte naar aanleiding van de vraag: wat is de kwaliteit ervan en wat niet? Verduijn werkte samen met collega-architect Herman Bakker en een team van bouw- en restauratiedeskundigen aan het project. Verduijn: “De kerk bleek veranderd in een meubelpakhuis. Er zat totaal geen structuur meer in. Er zat kop noch staart aan, waardoor je de kerk niet meer zag. Het was hard nodig om de kerk weer ‘op orde te brengen’. Dat deden wij door het hedendaags gebruik te analyseren. De gemeente

*Voortgaan in de traditie,
met het oog op de
toekomst*

Het trappenhuis in de Kruiskapel

Het geutgat is de grootste consument

komt bij elkaar om de liturgie te vieren, elkaar te ontmoeten en te vergaderen. Precies die drie functies zijn nu ordelijk ondergebracht in een nieuw ontwerp van de oude kerk.”

De zuidbeuk van de kerk werd gewijd aan de liturgie. Er kwamen drie brandpunten: woord, muziek en sacramenten. De noordbeuk werd de ruimte voor ontmoeting, met een wandelgebied en een opvallend stiltecentrum, als kleine kerk in een kerk. In de Heilige Kruiskapel, van later datum, kwamen een foyer en twee verdiepingen voor vergaderingen, kleine vieringen, koorrepetities en de kindernevendienst.

Kruiskapel

Verduijn: “Wat de Gereformeerde Kerk aan kwantiteit te bieden had, wisten wij onder te brengen in een nieuw bouwvolume in de schil van de oude kerk, de kruiskapel. Je komt niet langer direct de kerk in. Je komt binnen door

de foyer op de begane grond. Deze ruimte is van de kerkruiimte af te sluiten door glazen deuren. De ruimte, met een bar en keuken, is apart te verwarmen en kan verhuurd worden. Op de eerste verdieping maakten wij ruimtes voor ‘herriefuncties’, zoals de kindernevendienst. Deze zijn gesloten naar de kerk toe, maar open naar de stad. Het licht van de kerkramen aan de noordkant schijnt er naar binnen. Op de tweede verdieping kan de cantorij oefenen en kunnen kleine diensten worden gehouden. Deze ruimtes zijn gesloten naar de stad, maar open naar de kerk toe. Je zit er echt prachtig, pal onder het dak van de kruiskapel met geweldig zicht op de plafondschilderingen waar de Zuiderkerk zo beroemd om is.” De ruimtes op de verdiepingen zijn bereikbaar met een trap en met een lift. Prominent voor de glazen afscheiding staat een pilaar, afkomstig uit de Oude Kerk in Amsterdam. Destijds, bij de

De liturgische as

bouw van de kruiskapel, kreeg een kolom, die in Amsterdam over was, een nieuwe plaats in Enkhuizen. Recycling avant la lettre.

Wandelgebied

De noordbeuk is nu een ontmoetingsruimte en werd daarvoor bijna helemaal 'schoongeveegd'. Twee bankenblokken aan de oostzijde bleven over, als 'ruimtelijk antwoord op de preekstoel'.

Toegevoegd werd een nieuw meubel, aan de westkant van de kerk, dat het stiltecentrum vormt. Het is een nis in de vorm van een golf. De binnenkant is behoorlijk paars, je moet ervan houden. De buitenkant is wit. Verduijn: "Mensen kunnen zich er even terugtrekken, bijvoorbeeld na een kerkdienst wanneer je om welke reden dan ook geen zin hebt in drukte. Het mooie ervan is: je beleeft er de hele kerk, maar je bent tegelijk weg van de drukte van de kerk. Je kunt hier een

kaarsje branden. Aan de wand hangen de namen van de overledenen."

Zaag

Een geweldig ruimtelijk effect is ontstaan in de zuidbeuk, die is gewijd aan de liturgie. Een as van circa vijftig meter van oost naar west verbindt muziek, woord en sacrament. Hij loopt van onder het orgel, langs de preekstoel naar de avondmaalstafel. Je kijkt door de volle lengte van de beuk, terwijl het zuiderlicht door de ramen valt. Voor deze maatregel moest wel de zaag in het doophek, een ingreep die niet bij iedereen goed viel.

Verduijn: "Een dooptuin is een typisch protestants verschijnsel. Veel dooptuinen verdwenen uit de historische kerken: zij waren niet praktisch. Ook in Enkhuizen gingen stemmen op om de dooptuin weg te halen. Monumentenzorg was daar tegen en ik ook. De preekstoel zou er te zeer door worden geïsoleerd.

Om de zichtlijn van oost naar west te kunnen realiseren ging de dooptuin anderhalve meter naar achteren. Het doophek werd op twee plaatsen doorgezaagd en er kwamen scharnieren in. Je kunt ze nu helemaal of half opendoen, wegklappen of sluiten. Dat geeft nieuwe gebruiksmogelijkheden. Achter het doophek is een verhoging, van waar onder andere de schriftelezingen kunnen worden gedaan."

Houtwerker Laurent Bard zette de zaag in het hek en zegt op de website van de kerk: "Ik vond het ook een beetje moeilijk om te doen, want ik wist dat het emoties losmaakte. Ik moest het zo doen, dat er niets van te zien is en dat is wel gelukt." Ook aanvankelijke tegenstanders moeten erkennen dat het een goed besluit was.

Ook de preekstoel is weer te gebruiken. Voorheen was deze slecht bereikbaar, via een kruip-door-sluip-door-route, die zeker met een toga moeilijk te begaan

was. Dat is nu verleden tijd. Verduijn vindt: je moet een preekstoel of goed gebruiken of wegdoen.

De transformatie van de Zuiderkerk is zo uitgevoerd, dat de kerk op elk moment weer terug te brengen is in de oorspronkelijke staat. Alles in het gebouw bleef binnen de muren van het gebouw. Zo werden de bakstenen van een vroeger dichtgemetselde doorgang werden onder de vloer van de kerk begraven. Dat biedt de mogelijkheid om die doorgang opnieuw dicht te metselen, met de originele bakstenen. De nieuwe inbouw in de kruiskapel is een gebouw op zich, met een eigen fundering en installaties. Alleen het glas ervan raakt de muren van de oude kerk. Als in de inzichten en het gebruik van de kerk veranderen, is de inbouw te verwijderen zonder dat de kerk wordt aangetast.

Plafonds

Alleen al de plafondschilderingen uit 1484 zijn de moeite waard om naar de Zuiderkerk in Enkhuizen te komen.

Na de Reformatie verdwenen deze schilderijen onder een verlaag. In de 20e eeuw konden zij weer worden blootgelegd, door restauratie-atelier Edwin van den Brink.

Twee maal elf schilderijen beslaan in totaal 1300 vierkante meter. De schilderijen vertellen een verhaal op basis van typologieën. Een typologie is een combinatie van een episode uit het Nieuwe Testament met een voorafbeelding, een overeenkomstige scene, uit het Oude Testament. De afbeeldingen zijn geschilderd naar voorbeeld van middeleeuwse boeken, de *Biblia Pauperum* (Armenbijbel) en de *Speculum Humanae Salvationis* (Spiegel der menselijke Behoudnissen).

Aan de noordzijde van elk gewelf is een gebeurtenis uit het leven van Maria of Christus afgebeeld, daartegenover een oudtestamentische parallel. Bijvoorbeeld: de verzoeking in de woestijn. Jezus weert met zijn linkerhand de vuurspuwende rode duivel die hem op de proef stelt. Daar tegenover staat de overwinning van David op Goliath, als voorafbeelding van Christus' overwinning op de satan. Soms gaat het om verbanden die voor de middeleeuwen zonneklaar waren, maar die dat voor mensen van vandaag niet altijd meer zijn.

Van Hoogevest Architecten

Westsingel 9

3811 BA Amersfoort

033 4631705

Stilteruimte in de noordbeuk